

Tózsza-Rigó Attila

A Kárpát-medence a (közép-)európai gazdasági rendszerben a kora újkor első felében

A magyar középiskolai történelem-oktatásban erőteljesen alulreprezentáltak a társadalom- és gazdaságtörténeti témák. Enélkül azonban nehezen érthetőek bármely történeti korszak átfogó fejlődési tendenciái. További problémaként jelentkezik, hogy a Magyar Királyság kora újkori gazdaság- és társadalomtörténetében általában nem kap kellő figyelmet a Kárpát-medencének a (közép-)európai gazdasági rendszerben történő pozicionálása. Ahhoz viszont, hogy megfelelő képet nyerhessünk a térség gazdasági viszonyairól, elengedhetetlen, hogy el tudjuk helyezni a három részre szakadt Magyarországot, azaz a kárpát-medencei régiókat a szélesebb értelemben vett kontinentális gazdasági rendszerben.

A középiskolai történelem-oktatás fontos követelménye, hogy a diákok a magyar történelem eseményeit, folyamatait európai kontextusba tudják helyezni. Ennek ismeretében érdemes bevezetőként kitérni az általános európai gazdaságtörténeti tendenciákra. A korai kapitalista gazdasági struktúra jelentősen átalakult 1450–1600 között. A 16. század elejére

a közép-európai kereskedelmi és hitelforgalomban egyre inkább a németek vették át a vezető szerepet az itáliaiaktól, és a század folyamán meg is tartották azt. A világgazdaságban zajló ún. koncentrálódási folyamatok nem csak a tőkeösszpontosítás szintjén voltak érzékelhetőek. A folyamat regionális szinten is kimutatható: a kereskedelmi- és a pénzforgalomnak egy gazdasági régió belül néhány kiemelkedő jelentőségű város lett a központja. A közép-európai térségben ilyen központ volt Nürnberg, Augsburg, Prága és Bécs, továbbá Breslau (Wrocław, Lengyelországban, magyarul Boroszló) és Krakkó. A két legjelentősebb délnémet bankházi elnevezett Fugger–Welser korszakban (1470–1560) érte el csúcspontját a délnémet kereskedők gazdasági hatalma.

A magyar városhálózat a kora újkorban sajátos fejlődési utat járt be: az oszmán előrenyomulás miatt jelentőségüket veszítették az ország középső területein elhelyezkedő városok. A kárpát-medencei városhálózat nem tudott olyan gazdasági központot felmutatni, amely egyenrangú lett volna a fent említett közép-európai centrumokkal. A Magyar Királyság ugyanakkor számos termékkel vett részt az európai gazdasági körforgásban, amelyekre alapvető szüksége volt a szomszédos térségeknek. Mindemellett a Kárpát-medence jelentős felvevőpiacként, valamint tranzit térségként is szerepet játszott, emiatt a délnémet és az itáliai kereskedők folyamatosan törekedtek arra, hogy üzleti kapcsolatokat építsenek ki keleti irányba. Mind ebből az következett, hogy – a bizonytalan magyarországi politikai helyzet miatt – rá voltak kényszerülve arra, hogy kiterjedt üzleti hálózatot tartsanak fenn a

nyugat-magyarországi üzleti szereplőkkel. Összefoglalva tehát, a kora újkori magyar gazdaság a politikai széttöredezettség ellenére szervesen integrálódott az európai gazdasági rendszerbe.

A 16. században megszilárdult a kontinentális régiók kölcsönös gazdasági függősége. A globalizálódó gazdasági rendszer ilyen irányú fejlődési tendenciáját a kárpát-medencei hatalmi változások (az ország három részre szakadása) jelentős mértékben nem tudták megzavarni. Elég csak arra gondolnunk, hogy a magyar mezőgazdaság és ezzel együtt a nyugati irányú külkereskedelem meghatározó ága, az exportra termelő magyar marhatenyésztés termelési bázisát döntően az oszmán fennhatóság alá tartozó alföldi területek adták. A nyugati irányokba kihajtott marhaállományt a Habsburg fennhatóság alatt álló Magyar Királyságon áthaladva értékesítették az itáliai, osztrák, délnémet és cseh-morva területeken. Az európai gazdasági rendszerbe illeszkedve a korabeli magyarországi import legnagyobb hányadát kézműipari cikkek képezték: posztóféleségek, selymek, továbbá fém használati cikkek, kések, fegyverek, kisebb részben pedig fűszerek és gyümölcsök. Az export legfontosabb elemei az agrártermékek (döntően élőállat, kisebb arányban állatbőr és bor), illetve a bányászati nyersanyagok (főként réz) voltak.

A délnémet, az osztrák, az itáliai, valamint a magyar gazdasági térség kapcsolata sajátos színezetet nyer, amennyiben a kereslet–kínálat összefüggésében vizsgáljuk. A Magyar Királyságnak a kollektív történeti emlékezetben oly gyakran és tévesen megjelenő hátrányos helyzete, sőt „gazdasági kiszolgáltatottsága” a

„Nyugattal szemben” nem igazolható. Nem jelenthető ki, hogy a korábban említett kontinentális gazdasági rendszerben egyik régió a másikkal a korszakban kizárólagos felvevőpiaca lett volna, mivel mindegyik nagyrégió olyan árucsoportokkal vett részt a forgalomban, amelyekre valamely másik térségnek nagy szüksége volt. A németek által forgalmazott textilipari és egyéb ipari termékeknek vagy az osztrák vasnak és fémárúknak a magyar területek, a magyar marhának pedig a német, az osztrák és az észak-itáliai régiók voltak a felvevőpiacai. Fontos hangsúlyozni, hogy a német és az észak-itáliai térség legalább olyan mértékben rá volt utalva erre az üzleti hálózatra, mint ahogyan a magyar. Sőt a magyar marha felvevőpiacaként működő térségek, az ottani lakosság ellátása miatt jelentős mértékben ki voltak szolgáltatva ennek a komplex kapcsolatrendszernek. Ezt támasztja alá, hogy a magyar területeken időnként bekövetkező marhavész minden esetben súlyos ellátási nehézségeket okozott a német területeken, a „császárvárosban”, Bécsben, vagy az „Adria Királynőjeként” ismert Velencében. Az oszmán előrenyomulás, az 1530-as években a magyarországi polgárháborús helyzet, később a tizenöt éves háború harcai, Bocskai és Bethlen Habsburg-ellenes hadjáratai ugyancsak komoly aggodalmat váltottak ki a nürnbergi és az augsburgi posztókereskedők körében, ugyanis egyik legfontosabb értékesítési piacuk került veszélybe.

Összességében megállapítható, hogy a kora újkori Közép-Európa gazdasági körforgásában a különböző térségek kiegyensúlyozott viszonyrendszerben, többé-kevésbé egyenrangú partnerként vettek részt a

multilaterális, azaz többoldalú üzleti hálózatban. Bár nyilvánvaló, hogy a döntően mezőgazdasági termékekkel operáló magyar régiók – a működési feltételek és az agrár-, illetve ipari termékek közötti általános árrés miatt – hátrányosabb helyzetben voltak, nem lehet azonban sematikusan kijelenteni, hogy ez kiszolgáltatott helyzetbe hozta volna az említett térségeket. A kölcsönös egymásrataltság szinte minden kétoldalú interregionális kapcsolatban kimutatható.

Mezőgazdaság

A fentiek tekintetében azokat a termelési ágakat érdemes kiemelten vizsgálni, amelyeknek köszönhetően a Kárpát-medence szerves része maradt a közép-európai gazdasági hálózatnak.

Bevezetésképpen érdemes áttekintenünk a fontosabb demográfiai tendenciákat, mint amelyek alapvetően befolyásolják a gazdasági folyamatokat. A 15–16. században nagyarányú népességnövekedés volt jellemző Európában. Ez a demográfiai tendencia kisebb-nagyobb ingadozásokkal érvényes maradt az egész kora újkorban. A kárpát-medencei népesedési folyamatokra erőteljesen rányomták bélyegüket a háborús pusztítások. Mindemellett azokon a területeken, amelyeket kevésbé érintettek a csapások, a korszak jelentős részében mérsékelt, sőt bizonyos időszakokban dinamikus népességnövekedés mutatható ki.

Az európai népességnövekedés mezőgazdasági konjunktúrát okozott. Az agrárarak fokozott emelkedé-

se két változást indított el. A megnövekedett keresletre reagálva jelentősen nőtt a mezőgazdasági termelés. A másik, hosszú távon talán még jelentősebb következmény volt a birtokszerkezet átalakulása. A 15. században szerkezeti értelemben még a parasztgazdaságok alkották a fő súlypontot, s arányában jóval kisebb jelentősége volt a földesúr saját kezelésében lévő földeknek. A 16. század első felében – az agrárkonjunktúra hatásaként – a földesurak egyre inkább gyarapítani szerették volna a piacra vihető terménymennyiséget. A jobbágyi terményadó növelése mellett a birtokstruktúrát is megváltoztatták. Az értékesíthető terménymennyiség növelése végett ugyanis növelték a majorságok területét. Ez az irtásföldek feltörése, az elhagyott egyházi vagy egyéb földek elfoglalása mellett leginkább a paraszti földek kárára történt. A piaci pozíciók javítására rendelkezésre állt még egy módszer: az egyházi gabona- és bortized kibérlése. Ezt a gyakorlatot is széles körben alkalmazták. Végül a földesuraknak elővásárlási joga volt jobbágyaik borára és gabonájára, amelyet széles körben igyekeztek kihasználni, gyakran nem egészen törvényes módon.

A mezőgazdaság más szempontból is egy átmeneti időszakot élt meg. A kora újkor két századában – az általános európai viszonyokkal megegyezően – a két- és a háromnyomásos művelési mód váltakozott, a korszak második felében egyre inkább az utóbbi javára.

A földesurak mellett a mezővárosi polgárság is nagymértékben bekapcsolódott a mezőgazdasági termékek regionális kereskedelmébe, illetve a külföldre irányuló exportba is. A gabonát elsősorban a regionális centrumokban, azaz egy-egy város vagy

mezőváros piacán értékesítették. Mindemellett ki-
mutatható határon túlnyúló gabonaexport is, többek
között az észak-nyugati régiókból a morva határtérsé-
gekbe vittek ki ilyen árut.

A művelési módokkal ellentétben az európai viszo-
nyokhoz képest jelentős eltérés tapasztalható az ál-
lattenyésztés súlyát illetően. Az alföldi marhatenyész-
tést és az állatállomány értékesítését elsődlegesen a
mezővárosi polgárság koordinálta. A marha mellett
kisebb részben a ló- és juhtenyésztés is hasznot haj-
tott. Az oszmán hatóságok nem akadályozták érdem-
ben a marhatenyésztésre specializálódott mezővárosi
polgárság gazdasági tevékenységét, mivel az oszmán
pénzügyigazgatásnak jelentős jövedelme származott
az exportból. Az első komolyabb krízist a tizenöt éves
háborúval kezdődő konfliktusok jelentették. A hábo-
rús pusztításoknak az állattenyésztésre nézve érde-
kes módon voltak pozitív következményei is, ugyanis
az elnéptelenedett alföldi falvaknak a korábban szán-
tóként használt területét legelőként lehetett a legeggy-
szerűbben újrahasznosítani. Mindazonáltal a 17. szá-
zadban már folyamatosan csökkent a magyar mar-
hatenyésztés volumene, majd a 17. század közepétől
az európai élelmezési viszonyok megváltozása zárta
le a magyar marhatenyésztés fénykorát. A globalizá-
lódó gazdasági rendszernek köszönhetően ugyanis
többek között a német területek már egyre kevésbé
voltak rászorulva a magyar marhabehozatalra.

Az élőállat és az egyéb állati termékek (állatbőr,
gyapjú, faggyú stb.) mellett a bor volt az agrárium
másik jelentős exportterméke. A kedvező klimatikus
feltételekkel rendelkező régiókban a monokultú-

rás szőlőtermesztés már a 15. században jelentős bevételi forrás volt az erre specializálódott városi és mezővárosi polgárság számára. A bor a kora újkorban mindennapi fogyasztási cikknek számított. Az ebből következő jelentős keresletnek, valamint az általános készpénzhiánynak köszönhetően a bornak jelentős tőkeakkumulációs szerepe is volt, azaz gyakran készpénz-helyettesítő áruként jelent meg a kereskedelmi forgalomban. Összességében tehát ígéretes üzletnek mutatkozott szőlőtermesztésbe és bortermelésbe fektetni. A bor előállításában és kereskedelmében jelentős szerepet vállaltak a polgárok. A szőlőtermesztés és a borkereskedelem főként a (mező)városi polgárok, illetve a városokba települt nemesek kezében összpontosult, mivel ők tudták felvásárolni a nagytermelők borát. A magyar bor elsődleges felvevő piaca Dél-Lengyelország, Morvaország és Szilézia volt, kisebb részben a német térség. Az északi (lengyelországi) és az északkeleti (erdélyi) borkivitelben Kassa, Bártfa, Késmárk és Eperjes, valamint Patak polgárai játszották a fő szerepet. Az északnyugati (morvaországi és sziléziai) irányokban a nagyszombatiak, kisebb részben pedig a pozsonyiak voltak a fő exportőrök. A termelési mutatókat negatívan befolyásolta a 16. század végén kezdődő klímaváltozás. Az 1580-as évektől kontinentális szinten jelentősen esett az átlaghőmérséklet. Ennek az ún. kora újkori kis jégkorszaknak az első szakasza eltartott egészen az 1630-as évekig, míg a következő lehülési fázis a 17–18. század fordulóján következett be.

Kézműipar és szolgáltatás

Az ország teljes népességét figyelembe véve a kora újkorban a kézműipari tevékenységet végzők aránya viszonylag alacsony volt. A kézművesek részesedése – a polgári társadalom egyre növekvő differenciálódásával párhuzamosan – elsősorban a városi lakosságon belül nőtt.

A városok és a mezővárosok ipari termelése legnagyobb részt céhes keretek között folyt. A céheket nem szabad a mai értelemben vett érdekképviselői szervekként értelmezni. Számos olyan funkciót gyakoroltak, amelyek által nagyban meghatározták a kézművesek mindennapjait, nemcsak a szakmai, hanem a privát szférában is. A céhek gazdasági szempontból közvetítették a piac igényeit, szabályozták a nyersanyagbeszerzést, és biztosították a termelésben a céhtagoknak az egyenlő esélyeket, továbbá felelősek voltak a mesterek által előállított termékek minőségéért is.

Azzal az elterjedt nézettel szemben, miszerint a céhes rendszer az ipari termelés fejlődésének kerékkötője lett volna, hangsúlyoznunk kell, hogy az ilyen keretek között folyó városi ipart a legkevésbé sem szabad mozdulatlanágba merevedett, „elmaradott” rendszerként értelmeznünk. Elengedhetetlen feltétele volt a termelésnek, hogy az iparosok igazodjanak a változó körülményekhez (divatáramlatok, fogyasztási szokások és piaci viszonyok változása). Ennek megfelelően egyes iparágak visszaszorultak, ugyanakkor mások nagyobb jelentőségre tettek szert. A változó igényekre reagálva az egyes szakmákon belül egy-

re inkább jellemző volt a specializálódás, amelynek eredményeként az egyes ágakon belül egyre több olyan szakma önállósodott, amelynek iparosai valamely speciális termék előállítására szakosodtak. Így a fegyverkovácsok céhéből egy idő után kiváltak a pajzskészítők, kardkovácsok, vagy a lakatosoktól önállósultak például az órakészítők. A rokon szakmák tevékenységét aprólékosan szabályozták. A más céhek termékeinek elkészítését, azaz más szakmában való „kontárkodást” büntették.

A céhalapítások, valamint a kézművesek számára kiadott szabályzatok megalkotásában a regionális központok jutottak kiemelkedő szerephez, a kisebb városok legtöbbször ezeknek a nagyobb központoknak a céhleveleit vették át. Azt a céhet, amelytől átvették a szabályzatot, anyacéhnek nevezték. Jól mutatja például Pozsony regionális centrum szerepét, hogy kézművesei Vácott, Nyitrán, Győrben, Sopronban és Körmenden alapítottak fiókcéheket.

A céh tisztségviselői megbecsült polgárok voltak, élén a céhmester állt, akit a felavatott mesterek évenként választottak. Szociális téren a céh gondoskodott a tagok családjáról. Munkaszervezeti szempontból a legfontosabbnak az új iparosok képzését tekinthetjük. Bár sok céh engedélyezte nők mesterré avatását, döntően inkább a férfiak töltötték be a vezető tisztségeket. Léteztek azonban kifejezetten, sőt kizárólag nőket alkalmazó céhek is, főként a textilfeldolgozás területén.

A céh előírta, hogy egy mester hány segédet alkalmazhat, számuk korlátozásával a céhbe történő bejutást is igyekeztek szabályozni. A 3-4 éves tanulói idő lejártá után az inas felvételt nyert a céhlegények közé.

A paraszti lakosságtól eltérően a kézművesek munkaritmusa nem volt az évszakok váltakozásához kötve. Egy munkanap általában 12–14 óra hosszat tartott. A műhelyen belül nem volt munkamegosztás, sokszor maguk a kézművesek gondoskodtak a késztermék értékesítéséről is. Bár a legtöbb kézműves munka egész évben magas intenzitású tevékenységet követelt meg, összehasonlítva az újkori manufakturális- vagy gyári termeléssel, a céhes iparosok kedvezőbb helyzetben voltak. A műhelyekben általában kellemesebb légkör uralkodott, a mester és a legények közötti viszony sokszor családias volt. Egy adott darab kivitelezésében nagy mozgástere volt az iparosnak. További előnyként értelmezhető, hogy a céhes kézművesek személyes kapcsolat keretében érintkeztek a vevőkkel.

A céhtagok szerepe a városi politikában is jelentős volt, ugyanis a döntően kézműves foglalkozású középréteg a céheken keresztül érvényesítette érdekeit a városi vezetésen belül. Fontos volt a céhek védelmi funkciója is: háborús helyzetben kötelesek voltak hadi szolgálatot teljesíteni a városban.

A céhes kézművesek nem fedték le teljes mértékben a termelést, jelentős csoportot alkottak a céhen kívüli kontárok. Ebbe a körbe elsősorban a céhből kiszorult iparosok, a mesteri címet megszerezni nem tudó céhlegények tartoztak. A mai nyelvben pejoratív értelmű *kontár* nem jelentette azt, hogy ezek az iparosok céhes társaiknál gyengébb minőségű terméket állítottak volna elő.

Egy jelentősebb városban akár 50–60 céh is volt. Legnagyobb szerepe a helyi igények kielégítését célzó élelmiszeriparnak volt, amelynek fő képviselői a

pékek és a mészárosok közül kerültek ki. Ezt követte a textil- és bőripar, illetve a fa- és fémfeldolgozó ipar, amelynek képviselői használati tárgyakat és fegyvereket egyaránt gyártottak. A textilipar főként a nyugatról behozott félkész termékek feldolgozására épült. Az ebből élő kézművesek (szabók, kalaposok, szűcsök stb.) által előállított ruhadarabok sokféleségéről, formai és színbeli változatosságáról számos forrás tanúskodik. A bőrök kikészítését a tímárok, cserzővargák és az irhások végezték. A fémmegmunkálással foglalkozók közül az ötvösök voltak a legvagyonosabbak. Ugyancsak jelentős volt a kovácsok, rézművesek szerepe, de tekintélyes számú kádár és bognár is dolgozott a városokban, hiszen kiemelt szereppel bírt a fuvarozás (lásd borkereskedelem). Az építőipar viszonylag jelentős számú ácsot és kőművest foglalkoztatott. A szakmák közül a teljesség igénye nélkül említhetjük még a fazekasokat, nyergeseket, szíjjártókat, üvegeseket, asztalosokat, lakatosokat, puskaműveseket stb. A jelentősebb keresletnek és nagyobb megbecsülésnek örvendő szakmák képviselői frekventált helyen, például a város főterén árultak.

A céhek száma nem fedte le az összes szakmát, gyakran előfordult, hogy több szakma képviselői egyesültek egyazon céhen belül; ilyen összefogásra találunk példát a pozsonyi kőfaragók és kőművesek 1552-es céhlevelében. Az építőiparban is gyakran került sor ilyen több szakmát egybefogó társulásokra; Budán például az ácsok, kőfaragók, kőművesek, téglakészítők és (utca)kövezők alkottak társulást.

A 16. század második harmadától a mesterré avatott kézművesek száma megtorpant. A céhek egyre

inkább megnehezítették az új tagok belépését, a legényeknek pénzzel vagy nyersanyaggal kellett hozzájárulni a céh vagyonához. Mindennek köszönhetően egyre kevesebb mestert avattak a céhek. Ezzel párhuzamosan viszont egyre több kontár élt a városban, tehát nem az utánpótlás „apadt el”. Egyedül a mesterek fiai és azok a legények részesültek engedményekben, akik egy mester leányát vagy özvegyét vették feleségül. A céhek bezárkózási kísérletei valójában az egyes szakmák monopolizálását célozták, azaz néhány családból álló szűk kör sajátította ki magának az adott szakmát.

A 17. században folytatódott az új céhek alapítása, új szakmák önállósulása, a kézművesek további szakosodása. Ez a tendencia még erőteljesebben jelentkezett a mezővárosokban. A céhes ipar azonban csak látszólag erősödött, szigorodtak a belépési feltételek, itt is a céhek bezárkózásáról beszélhetünk. A beszűkülő belső piac tovább erősítette a versenyt, amelynek a szabad királyi városok mesterei egyre gyakrabban lettek a vesztesei. Az országba beáramló ipari termékek, valamint a mezővárosi és paraszti kézművesek egyre komolyabb konkurenciát jelentettek. A városi vásárok csökkenő kereslete miatt a mestereknek árulniuk kellett a mezővárosok piacain is, áruik azonban általában drágábbak voltak a paraszti iparosokéinál. Egyre gyakoribbá váltak az árlimitációk, 1625-től már törvény írta elő az árszabás gyakorlatát, a városi céhszervezet autonómiája a 17. század második felében már gyakran sérült. Az országgyűlési törvények az 1650-es évektől megadták a lehetőséget a vármegyéknek, hogy felülbírálhassák a céhek árszabásait.

Kereskedelem

A kora újkor egyik legizgalmasabb változássorozata a globális gazdasági rendszer formálódása volt. Az interkontinentális folyamatok mellett a régiók közötti gazdasági erővonalak is folyamatos mozgásban voltak. A 15. század második felétől érezhetően megnövekedett Augsburg gazdasági szerepe Nürnberggel szemben. A 16. században már egyértelműen az augsburgiak játszották a vezető szerepet, ezt a pozíciójukat a 17. század első harmadáig, közepéig sikerült megtartaniuk. A 16. század második felében és a 17. század első évtizedeiben zajló nyugat-európai gazdasági válság hatásaként a vezető délnémet konszernek egyre nagyobb figyelemmel fordultak a közép-európai térség felé. A Kárpát-medence kereskedelmi hálózatára a gazdaságon kívüli tényezők pragnánsan rányomták bélyegüket. Mindezzel együtt rendkívüli jelentőségű, hogy a három részre szakadt Magyar Királyság továbbra is szerves része maradt az európai gazdasági rendszernek. Ennek a kiterjedt üzleti hálózatnak egyik fő „tengelyét” az ún. dunai út vonal és annak kapcsolódó régiói alkották.

A dunai út vonal magyarországi szakaszának üzleti hálózata az említett központi tengelyhez kapcsolta az egész Kárpát-medencét, mint továbbra is fennálló, összefüggő gazdasági egységet. Pozsony alatt a mosoni ág volt hajózható, ezen Győr és Komárom érintésével egészen Vácig vagy – a hadi helyzettől függően – Pestig lehetett eljutni. A század közepétől Vác geostratégiai jelentősége nőtt meg, mivel az Alföld, illetve Fel-

ső-Magyarország útvonalai itt egyesültek a dunai útvonallal. A tágan értelmezett dunai térségnek északkeleti irányban Kassa volt a központja. Utóbbi városon keresztül Krakkóval, illetve Dél-Lengyelországgal állt fenn aktív kapcsolat. A Pest és Vác térségében összefutó szárazföldi utak a kelet-magyarországi központokat is bekapcsolták a Nyugat-Közép-Európával fenn tartott vérkeringésbe. Ilyen kelet-magyarországi központokként emelhető ki többek között Várad, Debrecen vagy (Nyír)bátor. A 16. század derekától a 17. század első feléig tartó konjunkturális tendenciákra épült azoknak az alföldi mezővárosoknak a gazdasági fejlődése, amelyek a marhafelvásárlás és a hajtás szempontjából kedvező helyen feküdtek. A „három város” (Nagykőrös, Cegléd, Kecskemét) mellett továbbiaknak is megnőtt a gazdasági jelentősége (Túr, Makó, Ráckeve, Tolna stb.). A Magyar Királyság keleti régióiban a két legnagyobb gazdasági központ, Debrecen és Kolozsvár Erdélyt, illetve a Kárpátokon túlról Moldvát és Havasalföldet kapcsolta be a dunai térségbe. A román vajdaságokkal, illetve az észak-balkáni területekkel fenntartott üzleti hálózatot, valamint az abban központi szerepet játszó kézműipari termelést az erdélyi szász városok koordinálták. A Duna Buda–Belgrád közötti szakasza a dél-dunántúli, a dél-alföldi, valamint a balkáni régiókkal teremtett összeköttetést.

A dunai térség fő exportcikke a magyar marha és a magyar réz volt. Az Alsó-Ausztriai Kamara dokumentumai szerint az 1548–1558 közötti időszakban évente 50–55 ezer marhát hajtottak fel Bécs és a környező városok piacaira, és ez a szám a 17. század elejéig tovább nőtt.

A délnémet és az osztrák térséghez hasonlóan a magyar marhának Velence és általában az észak-itáliai térség élelmiszer-ellátásában is alapvető szerepe volt. A velencei irány forgalma az 1570-es években mintegy évi 15–20 ezer marhára becsülhető. A magyar marhaexportban bekövetkező zavarok komolyan veszélyeztették az adriai város húsellátását. Példaként említhető a század utolsó éveiben bekövetkező válság, melynek eredményeként 1598-ban a velencei *Signoria* kénytelen volt korlátozni a polgárok hús fogyasztását.

A morvaországi irány Auspitz (ma Hustopeče) központtal a 16. század utolsó éveiben vált egyre jelentősebbé. A morva–cseh útvonal forgalomnövekedése valójában már a század közepén megindulhatott. A nyugati irányú marhakereskedelem fellendülésével a magyar térségben is végbement a bevezetőben említett tőkekoncentráció, csak a német viszonyokhoz képest jóval szerényebb mértékben. Ennek a tökenövekedésnek a kiterjedt német, osztrák, morva, sziléziai stb. kapcsolatrendszerrel bíró nyugat-magyarországi (főként pozsonyi és nagyszombati) polgárok, majd a század második felétől egyre inkább az alföldi tőzsrétek voltak a legnagyobb haszonélvezői.

A magyar réz jelentőségét két jelenség is érzékelteti. Egyrészt, hogy a korszak legjelentősebb bankházai folyamatosan próbáltak felvásárlási, illetve közvetett módon kiviteli jogot szerezni a nyersanyagra, másrészt a magyar réz folyamatosan „feltűnt” a kontinentális kereskedelmi rendszer kulcsfontosságú pontjain. A Fugger–Thurzó konszern szerepe közismert. A Fuggerek után az augsburgi Manlich-ház,

majd 1569-től az ugyancsak augsburgi Paller–Weis cég nyert jogot a besztercebányai réz forgalmazására. A századfordulón Bécs egyik legjelentősebb bankházának a feje, Lazarus Henckel fektetett be a magyarországi rézkitermelésbe. A magyar rézexport és a külföldi tőke kapcsolata a korábbiakban számos téves, közhelyszerű megállapításhoz vezetett. A bécsi befektető esetében érdemes például megemlíteni, hogy Henckel tőkeinvestíciójának nagy szerepe volt abban, hogy a század végére veszteségessé váló magyar rézkitermelés újraindult.

A magyar rézexport jelentősége – a külföldi befektetők mellett – még a nyersanyag ún. árupályáján keresztül is érzékelhető. Volumene a 15. század végétől nőtt meg fokozott mértékben. A német piacokat több útvonalon érhették el a szállítmányokkal. A dunai térség mellett a másik fő irányt a morva–sziléziai útvonal képezte. Ezen a vonalon Breslauból Lipcsébe szállították az ércet, majd innen tovább Nürnberg és Frankfurt piacaira. A Balti térségben a magyar réz végpontja Danzig, Hamburg és Lübeck volt, de emellett az antwerpeni tőzsde forgalmában is jelentős súlya volt. A nyersanyag a 15. század végén jelent meg Velence piacain, majd innen a levantei térségbe szállították tovább. A magyar rézkivitel fénykorát a 16. század második felében jelentkező kitermelési nehézségek törték meg. A századfordulón újrainduló termelés számára kedvezőek voltak az európai értékesítési lehetőségek (1590–1610 között megduplázódott a réz ára), azonban a skandináv réz növekvő konkurenciája miatt nem sikerült a korábbi időszak piaci pozícióit „visszaszerezni”.

Ajánlott irodalom

- Ember Győző: Magyarország nyugati külkereskedelme a XVI. század közepén. Budapest, 1988.
- Gecsényi Lajos: Bécs és a hódoltság kereskedelmi összeköttetései a 16. században (Thököly Sebestyén felemelkedésének háttéréhez). Századok 129. (1995: 4) 767–790.
- Gecsényi Lajos: Gazdaság, társadalom, igazgatás. Tanulmányok a kora újkor történetéből. Szerk. Katona Csaba. Győr, 2008.
- Granasztói György: A városi élet keretei a feudális kori Magyarországon: Kassa társadalma a 16. század derekán. Korall Társadalomtörténeti Egyesület (Társadalomtörténeti monográfiák 2.) Budapest, 2012.
- Kenyeres István: A királyi Magyarország bevételei és kiadásai a XVI. században. Levéltári Közlemények 74. (2003) 59–103.
- Kubinyi András: Buda és Pest szerepe a távolsági kereskedelemben a 15–16. század fordulóján. Történelmi Szemle 36. (1994: 1–2) 1–52.
- Molnár Antal: Egy raguzai kereskedőtársaság a hódolt Budán. Budapest, 2009.
- Oborni Teréz: Erdély pénzügyei I. Ferdinánd uralma alatt. FONS Könyvek 1. Budapest, 2002.
- Paulinyi Oszkár: Gazdag föld – szegény ország. Tanulmányok a magyarországi bányaművelés múltjából. Szerk. Buza János–Draskóczy István. Budapest, 2005.
- Szakály Ferenc: Mezőváros és reformáció. Tanulmányok a korai magyar polgárosodás kérdéséhez. Budapest, 1995.

Takáts Sándor: „A dunai hajózás a XVI. és XVII. században”. Második közlemény. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle 7. (1900: 4) 145–176.

Tózsza-Rigó Attila: Bécsi kereskedők keleti irányú kapcsolatrendszere és pozsonyi partnerei a 16. században. In: A történettudomány szolgálatában. Tanulmányok a 70 éves Gecsényi Lajos tiszteletére. Szerk. Baráth Magdolna–Molnár Antal. Budapest–Győr, 2012. 333–345.

Tózsza-Rigó Attila: Kapitalista vállalkozói társaságok a késő középkorban és a kora újkor első felében (Különös tekintettel a délnémet kereskedelmi tőke működési mechanizmusára). Történelmi Szemle 55. (2013: 1) 23–54.

Tózsza-Rigó Attila: A dunai térség szerepe a kora újkori Közép-Európa gazdasági rendszerében. Délnémet, osztrák, (cseh-)morva és nyugat-magyarországi városok üzleti és társadalmi hálózatai. Miskolc, 2014.